

— памяншальнае формы ад *chartes*, што азначае *папера*. Слова *chartion* у множным ліку і ёсць *хартыя*, такім чынам, шмат паперак ці дакумэнтаў.

Першапачаткова *хартыяй* называлі старажытны рукапіс або матэрыял, на якім пісалі, — папірус ці пэргамэн. У першых нашых летапісах ужо фігуравала гэтае слова — *хартыя*. У сярэднявеччы слова *хартыя* азначала дакумэнт, грамату, якая давала або пацьвярджала правы або вольнасьці.

Добра вядомая „*Вялікая хартыя вольнасьцяў*“ — грамата, паводле якой ангельскі кароль Джон Безьямельны ў 1215 годзе змушаны быў прызнаць абмежаваны каралеўскае ўлады на карысьць фэўдальных баронаў. Ангельскі *чартызм* таксама ад *хартыі*. „*Народная хартыя*“ — гэта праграмны дакумант *чартызму*. Зь ёй ангельскія рабочыя ў сярэдзіне XIX стагодзьдзя патрабавалі роўнасьці.

У беларускі кантэкст XX стагодзьдзя слова *хартыя* прынесла хваля рэвалюцыяў. Слова *хартыя* займела патэтычны характар. Прыкладам, „*хартыя Леніна*“. І нават паэтычны — вось што пісаў беларускі паэт Мікола Хведаровіч:

Раскрыты старонкі праўдзівых законаў,
Якія наш прадзед спрадвеку шукаў.
Праменныя літары зьзяюць іх сёньня
Славу таю *хартыяй* ленінскіх спраў.

Але ня „*ленінская хартыя*“ стала самай слыннаю ў XX стагодзьдзі. Найперш — *Хартыя*, або Статут Арганізацыі Аб'яднаных Нацыяў, прынятая падчас канфэрэнцыі ААН у Сан-Францыска. Гэтая *хартыя* ўвайшла ў моц 24 кастрычніка 1945 году.

„*Хартыя-77*“ была прынятая ў сьнежні 1976 году і абвешчана 1 студзеня 1977-га. Гэта — ініцыятыва чэскіх і славацкіх апазыцыянэраў.

Пазьней у Эўропе паўстала яшчэ адная *хартыя* — беларуская „*Хартыя-97*“. Яна дзейнічае як грамадзкая ініцыятыва і выступае ў абарону незалежнасьці Беларусі і павагі да правоў чалавека. Наша *„Хартыя-97“* вельмі дэмакратычная — там нават няма кіраўнічага бюро. Усе актывісты й актывісткі называюцца *хартымэнамі*.

Хата

Сяргей Шупа

Слова *хата* фіксуецца ў народных гаворках толькі трох моваў — беларускай, украінскай і польскай. Ягоная дарога да нас была вельмі даўгая і таямнічая — дасьледнікі выводзяць ягонае паходжаньне ці то з старажытнавугорскай мовы, куды яно трапіла з мовы авэстыйскай, ці то з гоцкай.

Для беларусаў слова *хата* зрабілася адным з самых родных і дарагіх. *Хата* — нешта цёплае, роднае, блізкае і зразумелае, у адрозьненьне ад халодных абстракцыяў кшталту „народ“, „дзяржава“, „айчына“. *Свая хатка як родная матка. Як у сваёй хатцы* — кажа беларус пра месца, дзе адчувае сябе добра і ўтульна.

З *хаты* пачынаецца гаспадарка і гаспадар. *Хата* — галоўны асяродак існаваньня, прастора назапашваньня жыцьцёвых скарбаў. *Хата* — гэта канкрэтны пункт лучнасьці чалавека зь зямлёю. *Хата* бароніць ад варожага сьвету, ад прыродных і чалавечых стыхіяў, аднак часам гаспадар мусіць ісьці ў сьвет, каб бараніць сваю *хату* і тое, што ў ёй.

Яшчэ ў сярэдзіне XX стагодзьдзя сялянская *хата* была пераважным тыпам жытла беларусаў. З прыходам урбанізацыі беларусы паперасяляліся ў

дамы, кватэры, камуналкі, хрушчоўкі. Аднак мінуў час, і слова *хата* перабралася за беларусамі ў горад. Гэтак сёння — нават калі гавораць па-расейску — называюць любое сваё жытло.

У *хаце* родзяцца і гадуюцца дзеці, у *хаце* кахаюцца, жывуць і паміраюць. У *хаце* прымаюць гасьцей — і частуюць іх, чым хата багатая. З *хаты* чалавек сыходзіць у сьвет — каб зноў і зноў вяртацца. *Дахаты*.

Хатынь

Сяргей Дубавец

Хатынь — назва беларускай вёскі, якая сымбалізуе тыя 136 нашых вёсак, што ў мінулую вайну былі спаленыя разам зь людзьмі і больш не адраділіся. За савецкім часам *Хатынь* стала самым яркім і вядомым знакам Беларусі ў сьвеце. Яе называлі ў адным шэрагу з чэскай Лідзіцэ, літоўскім Пірчупісам, францускім Арадурам. Але нідзе ў іншых краінах фашысты не спалілі столькі вёсак, колькі ў Беларусі.

Чаму менавіта *Хатынь* абралі спачатку фашысты, а пасля — савецкая прапаганда?

Па-першае, перад тым, як вёску спаліў украінскі карны батальён, недалёка адсюль партызаны забілі нейкага фашыстоўскага чына. І спаленьне *Хатыні* было адказам на акцыю савецкіх партызанаў. Цяпер мы ведаем, што такі правакацыйны характар насіў увесь партызанскі рух, кіраваны з Крамля.

Па-другое, справа ў сугучнасьці, у гульні словаў: *Хатынь* — Катывень. Катывень — месца на Смаленшчыне, дзе напярэдадні вайны чэкісты расстрэльвалі палонных афіцэраў польскага войска. Сугучнасьць дазваляла савецкай прапагандзе затуліць факт сталінскага генацыду фактам генацыду фашыстоўскага.

У часе перастройкі *Хатынь* паступова перабралася ў шэраг новых сымбалью беларускай трагедыі XX стагодзьдзя і заняла сваё месца паміж Курапатамі й Чарнобылем. Што да паспалітага народу, дык ён застаўся да гэтых сымбалью абываковым.

Памятаю, у Менску дваццацігадовае даўніны, такую сцэну. Жанчына, магчыма, прыезджая, разам зь дзіцем доўга разглядала значкі ў кіёску „Саюздруку“. Нарэшце яна сказала: „Мне, пажалуйста, два значка — колокольчык і машинку“. „Які калакольчык?“ — пытаецца кіяска. „Да вон тот, где *Хатынь* напісана“.

Хлеб

Рыгор Барадулін

„*Хлеб* наш надзённы дай нам сягоньня!“ — моліць людства ўсявышняга ўжо якое тысячагодзьдзе.

Хлеб — аснова жыцця. *Хлеб* надзённы і хлеб духоўны. На ім трымаецца людства. *Хлеб* зь зерня — кроплі Вечнасьці, а зерне сьведчыць пра неўміручасць жыцця.

Подавы *хлеб*, каравай вясельны — паўтараюць аблічча сонца.

„У поце аблічча свайго“ сказаў Госпад чалавеку зарабляць *хлеб*.

Хлебам вымяраецца праца, *хлебам* вымяраецца багацьце, *хлебам* вымяраецца вартасьць *хлебароба*.